

Η σχέση μεταξύ Συντάγματος, ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου (και μεταξύ ΣΤΕ, ΑΕΔ, ΕΔΔΑ και ΔΕΕ) στη νομολογία της Ολομέλειας και του Β΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά το έτος 2020

Ιωάννη Δημητρακόπουλου
Παρέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας

Η σχέση μεταξύ του Συντάγματος, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ή/και του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) εγείρεται πλέον με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα στις υποθέσεις που έχει να κρίνει ο εθνικός δικαστής και, ιδίως, ο ανώτατος, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣΤΕ). Ευθύς εξαρχής πρέπει να τονιστεί ότι το ζήτημα της εν λόγω σχέσης τίθεται (και αντιμετωπίζεται) διαφορετικά από το ΣΤΕ, σε σύγκριση με την προσέγγιση των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων. Πράγματι, άλλη είναι η οπτική γωνία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), άλλη είναι του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και άλλη εκείνη του ΣΤΕ. Τούτο είναι φυσιολογικό, γιατί καθένα από τα τρία αυτά δικαστήρια αποτελεί όργανο διαφορετικής οντότητας, αντλεί την εξουσία του από διαφορετική πηγή και έχει διαφορετικό θεσμικό έργο και ρόλο. Το ΕΔΔΑ είναι όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης, η δικαιοδοσία του προβλέπεται από την ΕΣΔΑ και το έργο του αφορά στην ερμηνεία και στην εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Το ΔΕΕ αποτελεί θεσμικό όργανο της ΕΕ, η εξουσία του πηγάζει από το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, το οποίο ερμηνεύει και εφαρμόζει (αυθεντικά). Το ΣΤΕ είναι όργανο της Ελληνικής Δημοκρατίας, το Σύνταγμα της οποίας προβλέπει την ύπαρξη και την αρμοδιότητά του, ενώ ταυτόχρονα ρυθμίζει την ισχύ της ΕΣΔΑ και του ενωσιακού δικαίου στην ελληνική έννομη τάξη, στο πλαίσιο της οποίας το ΣΤΕ τελικά “φοράει” τρία “καπέλα”: του κοινού δικαστή της ΕΣΔΑ, του κοινού δικαστή του ενωσιακού δικαίου και του κοινού δικαστή του συνταγματικού δικαίου.

Ο ανωτέρω τριπλός ρόλος του ΣΤΕ, ως του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της χώρας μας, καθιστά το έργο του σύνθετο και, ενίοτε, δυσχερές. Στην παρούσα, περιορισμένης έκτασης, μελέτη, θα προσπαθήσω να εκθέσω ορισμένες βασικές αρχές και τεχνικές άσκησης του παραπάνω ρόλου, όπως αυτές αναδεικνύονται, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από πέντε

αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας του έτους 2020, δύο της Ολομέλειας του ΣτΕ (ΣτΕ Ολομ. 359/2020, για την αρχή *ne bis in idem*, και ΣτΕ Ολομ. 2208/2020, για την αίτηση επανάληψης της διαδικασίας, κατόπιν “καταδικαστικής” απόφασης του ΕΔΔΑ) και τρεις του Β΄ Τμήματός του (ΣτΕ 272/2020, για την αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ηπιότερου νόμου περί επιβολής φορολογικών κυρώσεων, ΣτΕ 400/2020 για την παραδεκτή προβολή το πρώτον κατ’ αναίρεση λόγου περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem*, και ΣτΕ 1779/2020, για το τεκμήριο αθωότητας). Δύο από αυτές τις αποφάσεις (οι ΣτΕ Ολομ. 359/2020 και η ΣτΕ 1779/2020) περιέχουν και σκέψη για την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ) επί ζητημάτων αναγόμενων στο ενωσιακό δίκαιο ή στην ΕΣΔΑ.

Η σχέση μεταξύ Συντάγματος, ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου (και, αντίστοιχα, μεταξύ ΣτΕ/ΑΕΔ, ΕΔΔΑ και ΔΕΕ) είναι τριγωνική, με τις ακόλουθες τρεις πλευρές: (i) Σύνταγμα – ΕΣΔΑ (και ΣτΕ/ΑΕΔ – ΕΔΔΑ), (ii) Σύνταγμα – δίκαιο ΕΕ (και ΣτΕ/ΑΕΔ – ΔΕΕ) και (iii) ΕΣΔΑ – δίκαιο ΕΕ (και ΕΔΔΑ – ΔΕΕ). Πρόκειται για μια σχέση που εξελίσσεται διαρκώς, τα τελευταία είκοσι χρόνια. Στο πλαίσιο της εξέλιξης αυτής εντάσσονται και οι προαναφερόμενες πέντε αποφάσεις του ΣτΕ, καθεμία εκ των οποίων παρουσιάζει ενδιαφέρον τουλάχιστον για δύο εκ των ανωτέρω τριών πλευρών. Η πιο βαρύνουσα θεωρώ ότι είναι η ΣτΕ Ολομ. 2208/2020, η οποία είναι και η πρώτη απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας επί αίτησης επανάληψης της διαδικασίας του άρθρου 69Α του π.δ. 18/1989¹.

Με τις αποφάσεις 1992/2016, 1993/2016 και 680/2017 της επταμελούς σύνθεσης του Β΄ Τμήματος του ΣτΕ τέθηκαν επτά προϋποθέσεις (καθ’ ερμηνεία, αρχικώς, του άρθρου 105Α του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας και, ακολούθως, του άρθρου 69Α του π.δ. 18/1989, το γράμμα των οποίων δεν τις περιλαμβάνει), που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά, για την αποδοχή, ως βάσιμης, αίτησης επανάληψης της διαδικασίας. Η απόφαση 2208/2020 της

---

¹ Μέχρι σήμερα, έχουν εκδοθεί από το ΣτΕ τέσσερις αποφάσεις επί του βασίμου αίτησης επανάληψης της διαδικασίας, τρεις της επταμελούς σύνθεσης του Β΄ Τμήματος (1992/2016, 1993/2016 και 680/2017, που αφορούσαν σε παραβίαση του *ne bis in idem*, κατά το άρθρο 4 του 7ου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο αποφάσεων του ΣτΕ περί απορρίψεως αιτήσεων αναίρεσεως σε υποθέσεις λαθρεμπορίας) και μία της Ολομέλειας (2208/2020, που αφορούσε σε παραβίαση της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ σε ακυρωτική υπόθεση και, ειδικότερα, της απαίτησής της περί ασφάλειας δικαίου, η οποία μπορεί να υπονομευθεί συνεπεία αποκλίσεων στη νομολογία εθνικού δικαστηρίου).

Ολομέλειας του ΣΤΕ υιοθέτησε και επανέλαβε στη μείζονα τις εν λόγω προϋποθέσεις, που είναι οι ακόλουθες:

(Α) Η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση διάταξης της ΕΣΔΑ πρέπει να τελεί σε αιτιώδη συνάφεια προς το σκεπτικό και το διατακτικό της οικείας απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, έτσι ώστε η άρση της εν λόγω παράβασης και των συνεπειών της να μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ολικής ή μερικής εξαφάνισης της πληττόμενης απόφασης, η οποία θα καταστήσει εκ νέου εκκρεμές το κριθέν ένδικο βοήθημα ή μέσο και θα οδηγήσει είτε σε μεταβολή του διατακτικού της αρχικής απόφασης είτε/και σε διαφορετική αιτιολογία αποδοχής ή απόρριψής του, συμβατή προς την οικεία απόφαση του ΕΔΔΑ.

(Β) Η συμμόρφωση προς τη σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ δεν συνεπάγεται παραβίαση κανόνα του Συντάγματος, το οποίο ναι μεν υπερισχύει της ΕΣΔΑ, αλλά, πάντως, πρέπει να ερμηνεύεται, στο μέτρο του εφικτού, κατά τρόπο “φιλικό” προς την ΕΣΔΑ, όπως αυτή ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από το ΕΔΔΑ (βλ. Bundesverfassungsgericht 4.5.2011, 2 BvR 2365/09, σκέψεις 89 και 93-94· 18.8.2013, 2BvR 1380/08, σκέψεις 27-30· 15.12.2015, 2 BvL 1/12, σκέψεις 65-66· 18.4.2016, 2BvR 1833/12, σκέψεις 29-30· 20.4.2016, 2BvR 1488/14, σκέψεις 19-21).

(Γ) Η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ δεν οδηγεί σε παραβίαση άλλης υποχρέωσης της χώρας από το διεθνές δίκαιο, ιδίως δε από το ενωσιακό δίκαιο, η οποία, ενόψει του περιεχομένου της και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης και κατόπιν σταθμίσεως των συγκρουόμενων έννομων αγαθών, κρίνεται σημαντικότερη σε σχέση με εκείνη που απορρέει από το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ (πρβλ. ΔΕΕ μειζ. συνθ. 26.2.2013, C-617/10, Åkerberg Fransson, σκέψεις 29 και 36).

(Δ) Η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ δεν προσκρούει, λαμβανομένων υπόψη και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης, σε κάποιον άλλο επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, η εξυπηρέτηση του οποίου, σταθμιζόμενη με την ανάγκη εκτέλεσης της απόφασης του ΕΔΔΑ, βάσει της αρχής της δίκαιης ισορροπίας, κρίνεται ότι υπερέχει (πρβλ. ΑΕΔ 14/2013, ΣΤΕ 668/2012 Ολομ.).

(Ε) Η απόφαση του ΕΔΔΑ, που αποδίδει στο Συμβούλιο της Επικρατείας παράβαση μίας ή περισσότερων διατάξεων της ΕΣΔΑ, δεν είναι εμφανώς

ελλιπής, ασαφής ή αυθαίρετη ως προς τη νόμιμη ή την πραγματική της βάση σύμφωνα με τα κριτήρια που προκύπτουν από τη νομολογία του ίδιου του ΕΔΔΑ (και, ιδιαίτερα, της ευρείας σύνθεσής του), αλλά και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), τη θεμελιώδη αρχή της επικουρικότητας, διαδικαστικής και ουσιαστικής, του ελέγχου του ΕΔΔΑ, καθώς με τη συναφή υποχρέωσή του για επαρκή αιτιολόγηση των αποφάσεών του με τις οποίες διαπιστώνεται παράβαση της ΕΣΔΑ από κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης.

(ΣΤ) Η διαπίστωση των επίμαχων παραβάσεων, που δέχθηκε η σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ, δεν κλονίζεται από οψιγενή στοιχεία, που απορρέουν είτε από απόφαση του ίδιου του ΕΔΔΑ είτε από απόφαση του ΔΕΕ είτε, τέλος, από απόφαση ανώτατου δικαστηρίου της χώρας, με την οποία γίνεται ερμηνεία ή εφαρμογή του εθνικού δικαίου ικανή να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι, με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο, το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί της αποδοθείσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας παραβάσεως της ΕΣΔΑ [πρβλ., ιδίως, ΣΤΕ 680/2017 επταμ., καθώς και ΕΔΔΑ 25.6.2009, 36963/06, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (No. 2), σκέψεις 26-37, σε αντιδιαστολή προς την απόφαση ΕΔΔΑ 3.10.2013, 25816/09, Γιαβή κατά Ελλάδας, σκέψεις 34-54, η οποία εκδόθηκε ύστερα από την απόφαση 1/2012 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου].

(Ζ) Δεν έχει μεσολαβήσει πράξη κρατικού οργάνου, με την οποία να θεραπεύεται κατ' ουσίαν η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση και να αίρονται τα δυσμενή για τον αιτούντα αποτελέσματά της, κατά τρόπο ώστε η επιδιωκόμενη από τον αιτούντα επανάληψη της διαδικασίας και εξαφάνιση της προσβαλλόμενης απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας να παρίσταται αλυσιτελής για την προστασία των προσβληθέντων δικαιωμάτων του.

Όπως σημειώνεται στις αποφάσεις ΣΤΕ Β' Τμ. 1992/2016, 1993/2016, 680/2017 επταμ. ΣΤΕ Ολομ. 2208/2020, οι προϋποθέσεις αυτές συνάγονται ερμηνευτικώς, ενόψει (α) της φύσης και της λειτουργίας της προβλεπόμενης στις παραπάνω διατάξεις του ΚΔΔ και του π.δ. 18/1989 αίτησης επανάληψης της διαδικασίας, ως εκτάκτου ενδίκου μέσου, σκοπούντος στη συμμόρφωση της Ελληνικής Πολιτείας προς απόφαση του ΕΔΔΑ, (β) των συνταγματικών αρχών του κράτους δικαίου, της ασφάλειας δικαίου και της σταθερότητας των

διοικητικών καταστάσεων, η οποία εξυπηρετείται μέσω της αρχής του δεδικασμένου και της μη ανατροπής των αμετακλήτως κριθέντων με απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και (γ) των αρχών που διέπουν τη σχέση της ελληνικής έννομης τάξης με το διεθνές δίκαιο και, ιδίως, με την ΕΣΔΑ και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το τελευταίο αυτό ζήτημα συνδέεται με τις παραπάνω προϋποθέσεις υπό στοιχ. Β έως και ΣΤ. Τα ερμηνευτικά στοιχεία που προκύπτουν από τις εν λόγω προϋποθέσεις υπερβαίνουν το πλαίσιο της συμμόρφωσης της Ελληνικής Πολιτείας προς τις “καταδικαστικές” αποφάσεις του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ. Έχουν γενικότερη σημασία και σε συνδυασμό με ανάλογα ή/και επιπρόσθετα στοιχεία που προκύπτουν από τις (εκδοθείσες επί αιτήσεων αναιρέσεως) αποφάσεις ΣτΕ Ολομ. 359/2020 και ΣτΕ Β΄ Τμ. 272/2020, 400/2020 και 1779/2020 συνθέτουν το περίγραμμα της τριγωνικής σχέσης μεταξύ Συντάγματος, ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου, από τη σκοπιά του εθνικού δικαστή.

Η βάση του τριγώνου και, συνακόλουθα, το θεμέλιο της ως άνω σχέσης είναι, για τον εθνικό δικαστή, το ημεδαπό Σύνταγμα. Ξεκινώντας από τη βάση αυτή, το ΣτΕ προσπαθεί να διασφαλίσει, κατά το δυνατόν, την ειρηνική και συνεκτική λειτουργία της σχέσης, αποφεύγοντας τυχόν “εντάσεις”, οι οποίες ενδέχεται να προκύψουν, ιδίως, όταν το επίπεδο/εύρος προστασίας ορισμένου θεμελιώδους δικαιώματος ή ελευθερίας σε μια από τις πλευρές του τριγώνου είναι υψηλότερο/μεγαλύτερο σε σχέση με το προβλεπόμενο από άλλη πλευρά του, η οποία, όμως, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποκλείει τέτοιο ύψος/εύρος προστασίας. Τούτο επιτυγχάνεται, κυρίως, με τις ακόλουθες τεχνικές:

(α) “φιλική” προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του Συντάγματος (βλ. ΣτΕ Ολομ. 359/2020, Ολομ. 2208/2020),

(β) “εναρμονισμένη” προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος (βλ. ΣτΕ Ολομ. 359/2020, Β΄ Τμ. 400/2020),

(γ) συμβατή προς το Σύνταγμα ερμηνεία της ΕΣΔΑ (βλ. ΣτΕ 1779/2020),

(δ) συμβατή προς το Σύνταγμα ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου (βλ. ΣτΕ 1779/2020),

(ε) ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου συνάδουσα προς την ΕΣΔΑ (πρβλ. ΣτΕ Ολομ. 359/2020 και Β΄ Τμ. 272/2020) και

(στ) ερμηνεία της ΕΣΔΑ συνάδουσα με το ενωσιακό δίκαιο και με την ανάγκη αποτελεσματικής εφαρμογής του (βλ. ΣτΕ 272/2020).

Το ΣτΕ αποφεύγει να αξιοποιήσει και το εργαλείο της αναγνώρισης νέων συνταγματικών δικαιωμάτων, μέσω της «συνταγματοποίησης» θεμελιωδών δικαιωμάτων ή αρχών, που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ ή/και στο ενωσιακό δίκαιο. Τούτο συνάγεται από την πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ τόσο σχετικά με την αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ευμενέστερου για τον διοικούμενο νόμου περί επιβολής διοικητικών κυρώσεων (βλ., ιδίως, ΣτΕ 1438/2018 επταμ., 272/2020, 1582/2020, σύμφωνα με τις οποίες πρόκειται για γενική αρχή του ημεδαπού δικαίου) όσο και για την αρχή *ne bis in idem*, ως εγγύηση έναντι παράλληλης ποινικής και διοικητικής διαδικασίας επιβολής κυρώσεων σε βάρος του ίδιου προσώπου για την ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά (βλ., ιδίως, ΣτΕ Ολομ. 359/2020)².

Ως προς τις προαναφερόμενες έξι τεχνικές σύγκλισης μεταξύ Συντάγματος, ΕΣΔΑ ή/και ενωσιακού δικαίου παρατηρούνται, αντίστοιχα, τα ακόλουθα, με βάση τις ΣτΕ 272/2020, 359/2020, 400/2020, 1779/2020 και 2208/2020:

(i) Το Σύνταγμα έχει τυπική ισχύ ανώτερη της ΕΣΔΑ και γι' αυτό δεν θα ήταν προσήκουσα η σύμφωνη προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του Συντάγματος. Αντί αυτής, χρησιμοποιείται από το ΣτΕ η μέθοδος της “φιλικής” προς την ΕΣΔΑ ερμηνείας του Συντάγματος, η οποία έχει ήδη υιοθετηθεί σε αποφάσεις του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Η τοιαύτη μεθοδολογία σημαίνει ότι, εάν είναι ευλόγως υποστηρίξιμες περισσότερες της μιας εκδοχές ως προς την έννοια ορισμένης συνταγματικής διάταξης, πρέπει, τουλάχιστον κατ' αρχήν, να προκρίνεται από τον Έλληνα δικαστή εκείνη που μπορεί να “συμβιώσει” με την ΕΣΔΑ και τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, όχι αυτή που οδηγεί σε σύγκρουση με την τελευταία (βλ. ΣτΕ Β' Τμ. 1992/2016 επταμ., 1993/2016 επταμ., 680/2017 επταμ.). Το ως άνω ερμηνευτικό εργαλείο ενεργοποιήθηκε από την απόφαση ΣτΕ Ολομ. 359/2020, με την οποία τα άρθρα 26 και 94 του

---

² Πάντως, σε αμφότερες τις περιπτώσεις, εκδηλώθηκε τάση σύγκλισης του Συντάγματος προς την ΕΣΔΑ και το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, σε επίπεδο δικαιολογητικού ερείσματος της αρχής (που έχει, περαιτέρω, σημασία για την κανονιστική εμβέλειά της). Πράγματι, κρίθηκε ότι η αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ευμενέστερου για τον διοικούμενο νόμου περί επιβολής διοικητικών κυρώσεων έχει δικαιολογητικό έρεισμα τις συνταγματικές διατάξεις περί ισότητας και αναλογικότητας. Παρομοίως, κρίθηκε ότι η αρχή *ne bis in idem* αποτελεί εκδήλωση των αρχών του κράτους δικαίου και του δεδουλευμένου, καθώς και των συναφών, επίσης θεμελιωδών, αρχών της ασφάλειας δικαίου και της σταθερότητας της έννομης κατάστασης των προσώπων, ήτοι αρχών κατοχυρωμένων και στο ημεδαπό Σύνταγμα.

Συντάγματος ερμηνεύθηκαν (αντίθετα προς την ΣτΕ Β΄ Τμ. 2067/2011 επταμ.), υπό την έννοια ότι δεν αποκλείουν την εφαρμογή διάταξης, όπως εκείνης του άρθρου 4 του 7ου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (για το *ne bis in idem*), όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ, από την οποία προκύπτει επίδραση της αμετακλήτως περατωθείσας ποινικής διαδικασίας και δίκης περί φοροδιαφυγής ή λαθρεμπορίας στην αντίστοιχη διοικητική διαδικασία και δίκη περί επιβολής διοικητικών κυρώσεων.

(ii) Η “εναρμονισμένη” προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος, η οποία διακηρύχθηκε με την απόφαση ΣτΕ Ολομ. 3470/2011³ (υπόθεση του “βασικού μετόχου”), κατ’ επίκληση του άρθρου 28 του Συντάγματος, επιβεβαιώθηκε με ρητή σκέψη της ΣτΕ Ολομ. 359/2020⁴, ως εργαλείο παρόμοιο με εκείνο της “φιλικής” προς την ΕΣΔΑ ερμηνείας του Συντάγματος. Ο όρος “εναρμονισμένη” υπονοεί, πάντως, πιο έντονη υποχρέωση του εθνικού δικαστή να αναζητήσει και να υιοθετήσει την συνάδουσα με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος, ώστε να αποφευχθεί η σύγκρουση μεταξύ αυτού και του δικαίου της ΕΕ, όπως ερμηνεύεται από το ΔΕΕ, και, περαιτέρω, η έγερση του ζητήματος της (ιεράρχησης της) τυπικής ισχύος τους στο πλαίσιο της (προβλεπόμενης και από το άρθρο 28 του Συντάγματος) συνύπαρξής τους⁵.

Εκδήλωση της βούλησης του ΣτΕ για υπέρβαση των μέχρι τούδε ερμηνευτικών παραδοχών του, στο πλαίσιο ερμηνείας του Συντάγματος εναρμονισμένης προς την ανάγκη αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, συνιστά όχι τόσο η ΣτΕ Ολομ. 359/2020 (η οποία, ούτως,

---

³ Σύμφωνα με τη σκέψη 9 της απόφασης αυτής, «[...] από την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 28 του Συντάγματος [...] προκύπτει υποχρέωση εναρμόνισης των συνταγματικών διατάξεων με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου».

⁴ Βλ. σκέψη 6, στην οποία, μεταξύ άλλων, κρίθηκε ότι «[...] κατά πάγια νομολογία της μείζονος συνθέσεως, αφενός, του ΕΔΔΑ και, αφετέρου, του ΔΕΕ [...] η ΕΣΔΑ και το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, αντίστοιχα, ουδόλως απαγορεύουν την επιβολή από διοικητικές αρχές των Κρατών Μελών χρηματικών κυρώσεων για φορολογικές ή τελωνειακές παραβάσεις και, συνεπώς, δεν ανακύπτει ζήτημα -φιλικής ή εναρμονισμένης προς το ευρωπαϊκό δίκαιο- ερμηνείας του ημεδαπού Συντάγματος προς την κατεύθυνση που υποστηρίζει η μειοψηφία».

⁵ Η θέση του ΣτΕ περί εναρμονισμένης προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του Συντάγματος αποκλίνει, εμμέσως πλην σαφώς, από τη νομολογία του ΔΕΕ περί (κατ’ αρχήν) υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι των διατάξεων των εθνικών Συνταγμάτων (νομολογία δικαιολογημένη από τη σκοπιά του ενωσιακού δικαίου και του ΔΕΕ, που φοράει μόνο το “καπέλο” του δικαστή της ΕΕ). Επιπλέον, απορρίπτει κατ’ ουσίαν την υποστηριχθείσα στη θεωρία άποψη ότι, μέσω του άρθρου 28 του ημεδαπού Συντάγματος, συντελείται εμμέσως αναθεώρηση του Συντάγματος από το ενωσιακό δίκαιο.

άλλως στηρίζεται σε προϋφιστάμενη νομολογία του Β΄ Τμήματος του Δικαστηρίου, η οποία με τη σειρά της ερείδεται, προεχόντως, σε φιλική προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 94 του Συντάγματος) όσο η ΣτΕ Β΄ Τμ. 400/2020. Με την τελευταία αυτή απόφαση (πενταμελούς σύνθεσης, παραπεμπτική στην επταμελή, η οποία δεν έχει εκδοθεί ακόμα), αφού σημειώθηκε ότι από «[την απόφαση] ΣτΕ 2403/2015 συνάγεται ότι, εάν ο ασκών αίτηση αναίρεσης προβάλλει, κατά τρόπο ορισμένο και επαρκώς τεκμηριωμένο, ότι ήταν αδύνατη η επίκληση και η τεκμηρίωση ενώπιον του εκδόντος την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση Διοικητικού Εφετείου της ύπαρξης οικείας αμετάκλητης αθωωτικής ποινικής απόφασης, προς στήριξη της άσκησης του δικαιώματος που αντλεί από την αρχή *ne bis in idem*, κατά το ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ, ανακύπτει ζήτημα παραβίασης της αρχής της αποτελεσματικότητας και, περαιτέρω, ζήτημα παραδεκτής προβολής του ανωτέρω στοιχείου και αντίστοιχου λόγου αναίρεσης περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem*, το πρώτον ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.», έγινε, περαιτέρω, δεκτό ότι «[...] από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 95 (παρ. 1) του Συντάγματος και 56 του π.δ. 18/1989, προκύπτει ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας, ως Αναιρετικό Δικαστήριο, ελέγχει νομικά σφάλματα της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης. Ωστόσο, οι εν λόγω βασικές διατάξεις του ημεδαπού δικονομικού συστήματος, ερμηνευόμενες, αφενός, κατά τρόπο “φιλικό” προς την ΕΣΔΑ (πρβλ. ΣτΕ 1992/2016 επταμ.) και, αφετέρου, σε αρμονία με τους [...] κανόνες του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου και, ιδίως, με την αρχή της αποτελεσματικότητας (πρβλ. ΣτΕ Ολομ. 3470/2011), έχουν την έννοια ότι, εάν δεν ήταν δυνατή η λυσιτελής προβολή λόγου περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem* ενώπιον του εκδόντος την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση Διοικητικού Εφετείου, διότι η σχετική ποινική απόφαση κατέστη αμετάκλητη μετά από τη δημοσίευση της αναιρεσιβαλλομένης, ο αναιρεσείων μπορεί να προβάλει παραδεκτώς το πρώτον ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας λόγο (αναίρεσης) περί παραβίασεως της αρχής *ne bis in idem*, μολονότι δεν υπάρχει σφάλμα (και πιθανότατα ούτε καν κρίση) της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης όσον αφορά την ερμηνεία ή/και την εφαρμογή της εν λόγω αρχής, διότι, σε τέτοια περίπτωση, πρόκειται για προβαλλόμενη οψιγενή (μεταγενέστερη της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης) νομική πλημμέλεια της επίδικης

καταλογιστικής πράξης της φορολογικής/τελωνειακής Διοίκησης και η αίτηση αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας συνιστά την μόνη δικονομική δυνατότητα που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο αναιρεσείων προκειμένου να αποτρέψει την (προβαλλόμενη) παραβίαση των δικαιωμάτων που έλκει από την αρχή *ne bis in idem*, το δε Συμβούλιο της Επικρατείας, έστω και ως Αναιρετικό Δικαστήριο, αποτελεί το μοναδικό δικαιοδοτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας που μπορεί να θεραπεύσει την (προβαλλόμενη) παράβαση, διασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του αναιρεσείοντος, κατά το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ.»⁶.

(iii) Η σύμφωνη (ή, εν πάση περιπτώσει, συμβατή) με το Σύνταγμα ερμηνεία της ΕΣΔΑ συνδέεται, ιδίως, με την τυπική υπεροχή του Συντάγματος έναντι της ΕΣΔΑ, με τις ελλείψεις ή ασάφειες που παρουσιάζουν συχνά οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ στο επίπεδο της ερμηνείας της ΕΣΔΑ (με συνέπεια την συναγωγή, ενδεχομένως κατά τρόπο επισφαλή, συμπερασμάτων ή επιχειρημάτων ως προς την ερμηνεία του κανόνα, μέσω της εφαρμογής του από το ΕΔΔΑ στη συγκεκριμένη περίπτωση και ενόψει των συνθηκών της), καθώς και με τη βούληση του εθνικού ανώτατου δικαστή να θέσει (ενδεχομένως προδραστικά) κάποια εύλογα, κατή τη γνώμη του, όρια στην προστασία που παρέχουν οι κανόνες περί θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η απόφαση ΣΤΕ 1779/2020, η οποία εκδόθηκε επί της ίδιας αιτήσεως αναίρεσεως που είχε ήδη κριθεί εν μέρει (ως προς το σκέλος της που αφορούσε στο *ne bis in idem*) με την ΣΤΕ Ολομ. 359/2020, είναι χαρακτηριστική, όσον αφορά την ως άνω μεθοδολογική προσέγγιση. Η εν λόγω απόφαση του Β΄ Τμήματος του Δικαστηρίου αφορά στην κανονιστική εμπέλεια του τεκμηρίου αθωότητας, κατά το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, το οποίο ερμηνεύθηκε υπό το πρίσμα των διατάξεων του Συντάγματος (κυρίως, του άρθρου 94 παρ. 1), για τη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων επί διαφορών από διοικητικές πράξεις επιβολής φόρων ή δασμών, σε σχέση με τη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων επί συναφών ποινικών αδικημάτων.

---

⁶ Στο τελευταίο αυτό επιχείρημα θα μπορούσε, πάντως, να αντιταχθεί ότι ο αναιρεσείων έχει στη διάθεσή του και άλλη *διαδικαστική* (όχι, όμως, *δικονομική*) δυνατότητα έγερσης της αξίωσής του για σεβασμό της απαγόρευσης *ne bis in idem*, η οποία συνίσταται στην υποβολή *αίτησης στη Διοίκηση* για ανάκληση/ακύρωση της επίμαχης πράξης επιβολής διοικητικής κύρωσης, λόγω επιγενόμενης παρανομίας της, συνεπεία της ενεργοποίησης των επιταγών της αρχής *ne bis in idem*.

Συγκεκριμένα η ΣτΕ 1779/2020 έκρινε ότι, στο πλαίσιο διοικητικής διαφοράς από τον καταλογισμό δασμών και φόρων (και όχι “ποινικής” ευθύνης), η σχετική αμετάκλητη αθωωτική απόφαση ποινικού δικαστηρίου δεν παράγει, ως προς τα διοικητικής φύσεως ζητήματα που έταμε ο ποινικός δικαστής, δέσμευση για τον διοικητικό δικαστή, ο οποίος, εκτιμώντας διαφορετικά από τον ποινικό δικαστή τα στοιχεία και τα περιστατικά της ενώπιόν του υπόθεσης, αναφορικά με το ίδιο ζήτημα (προκειμένου να κρίνει τη νομιμότητα της πράξης επιβολής δασμών και φόρων), δεν παραβιάζει τις επιταγές που απορρέουν από το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Η ως άνω κρίση του Β΄ Τμήματος του ΣτΕ, η οποία απηχεί παγιωμένη νομολογία του (βλ. λ.χ. ΣτΕ Β΄ Τμ. 951/2018 επταμ., 434/2017 επταμ., 2403/2015, 1713-1714/2014), εξηνέχθη, μεταξύ άλλων, δια παραπομπής στην απόφαση ΑΠ Ολομ. 4/2020. Η τελευταία αυτή απόφαση στηρίζεται επίσης σε σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία της ΕΣΔΑ, καθόσον ερμήνευσε παρομοίως το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ ενόψει και των άρθρων 93-96 του Συντάγματος, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η απαλλακτική απόφαση ποινικού δικαστηρίου δεν δημιουργεί δέσμευση για το πολιτικό δικαστήριο σε σχετική δίκη περί αστικής αδιοπρακτικής ευθύνης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τοιαύτη ερμηνεία της ΕΣΔΑ από την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου επικυρώθηκε, κατ’ ουσίαν, με την πρόσφατη (από 10.12.2020) απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ηλίας Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας* (44101/13), η οποία ενισχύει προφανώς και την υιοθετηθείσα από το ΣτΕ ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, όσον αφορά την επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική δίκη σχετικά με φορολογική οφειλή⁷.

(iv) Η σύμφωνη (ή συμβατή) με το Σύνταγμα ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου από τον ανώτατο εθνικό δικαστή διενεργείται συνήθως στο πλαίσιο του εκ μέρους του ελέγχου του σεβασμού της “συνταγματικής ταυτότητας” του Κράτους (που συντίθεται από θεμελιώδεις αξίες και αρχές που κατοχυρώνει το εθνικό Σύνταγμα) ή/και των ορίων των αρμοδιοτήτων της ΕΕ και του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Αποτελεί ερμηνευτική τεχνική η οποία έχει ήδη χρησιμοποιηθεί από ανώτατα δικαστήρια κρατών μελών της

---

⁷ Προς την αντίθετη κατεύθυνση κινείται η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, όσον αφορά την επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική δίκη περί του καταλογισμού δημοσιολογιστικής ευθύνης (βλ. ιδίως ΕλΣυν Ολομ. 124/2017 και 1824/2019).

ΕΕ, όπως το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας⁸ και το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας⁹. Θεωρείται, κατ' αρχήν, συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο, ενόψει και του άρθρου 4 παρ. 2 ΣυνθΕΕ. Συνάδει επίσης με την προτεραιοποίηση του ελέγχου αντισυνταγματικότητας έναντι του ελέγχου συμβατότητας προς το ενωσιακό δίκαιο (βλ. ΣΤΕ Ολομ. 161/2010, σκέψη 11), η οποία είναι, πάντως, αμφίβολης ορθότητας και δεν γίνεται δεκτή στη νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας¹⁰. Παράδειγμα σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας του (πρωτογενούς) ενωσιακού δικαίου αποτελεί η απόφαση ΣΤΕ Β' Τμ. 1779/2020, η οποία ερμήνευσε κατά τον προαναφερόμενο τρόπο, υπό το φως του Συντάγματος, το τεκμήριο αθωότητας (όχι μόνο ως κανόνα της ΕΣΔΑ, αλλά και) ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, ήδη ενσωματωθείσα στο Χάρτη ΘΔΕΕ. Η εν λόγω ερμηνεία διευκολύνθηκε, αφενός, από την απουσία νομολογίας του ΔΕΕ επί της συγκεκριμένης κανονιστικής πτυχής του τεκμηρίου αθωότητας και, αφετέρου, από την ενωσιακή αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών της ΕΕ, καθώς και από την αρχή της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού τελωνειακού δικαίου (βλ. αναλυτικά σκέψη 13 της ΣΤΕ 1779/2020). Το τελευταίο τούτο στοιχείο αντανακλά τη σημασία που έχει για τη συνοχή του συστήματος και την αποφυγή του ενδεχόμενου σύγκρουσης μεταξύ εθνικού Συντάγματος και ενωσιακού δικαίου η αξιοποίηση από τον εθνικό δικαστή επιχειρημάτων που μπορούν να αντληθούν από το ίδιο το ενωσιακό δίκαιο, προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της συμβατής προς το Σύνταγμα ερμηνείας του.

(v) Η συνάδουσα προς την ΕΣΔΑ (όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ) ερμηνεία του (πρωτογενούς) ενωσιακού δικαίου προβλέπεται κατ' ουσίαν από τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 3 ΣυνθΕΕ και, ιδίως, του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη ΘΔΕΕ¹¹. Η τελευταία αυτή διάταξη, όπως έχει ερμηνευθεί και εφαρμοσθεί από το ΔΕΕ, φαίνεται να μην αποκλείει, πάντως, το ενδεχόμενο αποκλίσεων και, συνακόλουθα, "εντάσεων" μεταξύ ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου, καθόσον αποσκοπεί στη διασφάλιση της αναγκαίας συνοχής μεταξύ του Χάρτη και της ΕΣΔΑ, χωρίς, όμως, τούτο να θίγει την αυτονομία του

⁸ Βλ., ιδίως, διάταξη της 15.12.2015, 2 BvR 2735/14, σκέψεις 36 επ. και 76 επ..

⁹ Βλ. διάταξη 24/2017 (με προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ – υπόθεση C-42/17).

¹⁰ Βλ. λ.χ. Βλ., ιδίως, διάταξη της 15.12.2015, 2 BvR 2735/14, σκέψη 36.

¹¹ Βλ. λ.χ. ΔΕΕ μειζ. συνθ. 20.3.2018, C-524/15, *Menci*, σκέψεις 22 και 60.

δικαίου της Ένωσης και του ΔΕΕ¹². Πράγματι, είναι εμφανές ότι το ΔΕΕ δεν μπορεί να υποκατασταθεί κατ' ουσίαν από το ΕΔΔΑ στην άσκηση της αρμοδιότητάς του ως (αυθεντικού) ερμηνευτή του ενωσιακού δικαίου, στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ειδικότερα, στην υπόθεση *Menci*, που αφορούσε στην αρχή *ne bis in idem*, το ΔΕΕ υιοθέτησε ερμηνευτική προσέγγιση εν μέρει αποκλίνουσα από τη σχετική νομολογία του Τμήματος ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ (στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας*), καταλήγοντας, όμως, στο συμπέρασμα (στη σκέψη 62) ότι η ερμηνεία του για το άρθρο 50 του Χάρτη ΘΔΕΕ παρέχει επίπεδο προστασίας της αρχής *ne bis in idem* «το οποίο δεν παραβιάζει» αυτό που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 του πρωτοκόλλου 7 της ΕΣΔΑ, όπως έχει ερμηνευθεί από το ΕΔΔΑ. Παρομοίως, από την ΣτΕ Β' Τμ. 272/2020 (σκέψη 9) συνάγεται με σαφήνεια η σύμφυτη με το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη αρχή της ερμηνείας του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου κατά τρόπο που δεν δημιουργεί ζήτημα παροχής προστασίας ελλάσσοнос σε σχέση με εκείνη που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ.

(vi) Ήδη με την από 26.2.2013 απόφαση της μείζονας σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-617/10, *Fransson* είχε γίνει κατ' ουσίαν δεκτό (στη σκέψη 29) ότι η εφαρμογή της ΕΣΔΑ από τα εθνικά δικαστήρια δεν θα μπορούσε να θέσει εν αμφιβόλω την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης. Εξ ου και η ανάγκη συμβατής με το (πρωτογενές) ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας ερμηνείας αποτελεί η ΣτΕ Β' Τμ. 272/2020, η οποία αφορά στην αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ευμενέστερου για τον φορολογούμενο νόμου περί επιβολής διοικητικών κυρώσεων/“ποινών” για φορολογική παράβαση. Η αρχή αυτή βρίσκει έρεισμα στο άρθρο 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ, ενώ παράλληλα συνιστά και γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου. Με την ΣτΕ 272/2020 κρίθηκε ότι η ανωτέρω αρχή της ΕΣΔΑ δεν είναι απόλυτη, αλλά η εφαρμογή της μπορεί να περιορισθεί, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας/δίκαιης ισορροπίας, ιδίως ενόψει της αναγόμενης στο δημόσιο συμφέρον ανάγκης να εξυπηρετηθεί η αποτελεσματική πρόληψη και καταστολή των σχετικών παραβάσεων και, περαιτέρω, ότι τέτοια ανάγκη γεννάται, μεταξύ άλλων, στο πλαίσιο της εκπλήρωσης της απορρέουσας από

---

¹² Βλ. λ.χ. ΔΕΕ μείζ. συνθ. 20.3.2018, C-524/15, *Menci*, σκέψη 23.

το ενωσιακό δίκαιο (και τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ) υποχρέωσης των κρατών μελών της ΕΕ να θεσπίζουν και να επιβάλλουν αποτελεσματικές, αποτρεπτικές και αναλογικές κυρώσεις για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ΦΠΑ, κυρίως, δε, των πλέον σοβαρών, από απόψεως ποσού ή/και συνθηκών τέλεσης. Με την ως άνω ερμηνευτική κρίση περιορίσθηκε, λοιπόν, από το Δικαστήριο η κανονιστική εμβέλεια της προαναφερόμενης αρχής, κατά τρόπον ώστε η εφαρμογή της να είναι συμβατή με την αρχή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου.

Τέλος στη σκέψη 11 της απόφασης ΣτΕ Ολομ. 359/2020 και στις σκέψεις 17-18 της απόφασης και ΣτΕ Β' Τμ. 1779/2020 αποτυπώνονται οι λόγοι για τους οποίους το Δικαστήριο δεν παρέπεμψε στο ΑΕΔ, στο ΔΕΕ ή στο ΕΔΔΑ τα τεθέντα ζητήματα σχετικά με την ερμηνεία της αρχής *ne bis in idem* και του τεκμηρίου αθωότητας, αντίστοιχα. Από τις εν λόγω σκέψεις προκύπτουν, ιδίως, τα ακόλουθα, γενικότερης σημασίας, στοιχεία:

(α) δεν συντρέχει περίπτωση παραπομπής στο ΑΕΔ ζητήματος ερμηνείας ενωσιακού κανόνα δικαίου, συνεπεία αντίθετης προς τα κρινόμενα από το ΣΤΕ απόφασης του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 περίπτ. ε' του Συντάγματος, κατά την αληθή έννοια της οποίας, ερμηνευόμενης υπό το πρίσμα των διατάξεων του άρθρου 28 του Συντάγματος (συμπεριλαμβανομένης της ερμηνευτικής δηλώσεως αυτού) και σε αρμονία με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, εφόσον ζήτημα ερμηνείας κανόνα του ενωσιακού δικαίου έχει ήδη επιλυθεί, κατά τρόπο σαφή, από το ΔΕΕ, δεν ιδρύεται αρμοδιότητα του ΑΕΔ για άρση της ερμηνευτικής αντιθέσεως που προκύπτει από αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, οι οποίες αφορούν στον ίδιο ενωσιακό κανόνα, που ισχύει στην εθνική έννομη τάξη βάσει ημεδαπού τυπικού νόμου, όπως του ν. 3671/2008, με τον οποίο κυρώθηκε η Συνθήκη της Λισσαβώνας, ή του ν. 2077/1992, με τον οποίο κυρώθηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ για την Ευρωπαϊκή Ένωση (βλ. ΣτΕ Ολομ. 359/2020, σκέψη 11),

(β) εάν η έννοια της σχετικής διάταξης της ΕΣΔΑ είναι σαφής, ιδίως ενόψει της νομολογίας του ΕΔΔΑ, δεν συντρέχει, περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 περίπτ. ε' του Συντάγματος, ερμηνευόμενη υπό το φως του άρθρου 28 του Συντάγματος (συμπεριλαμβανομένης της ερμηνευτικής δηλώσεως αυτού), ούτε περίπτωση παραπομπής του σχετικού ζητήματος

ερμηνείας της οικείας διατάξεως της ΕΣΔΑ στο ΑΕΔ, λόγω αντίθετης προς τα κρινόμενα από το ΣΤΕ αποφάσεως του Αρείου Πάγου (βλ. ΣΤΕ Ολομ. 359/2020, σκέψη 11),

(γ) δεν στοιχειοθετείται αντίθεση, κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 100 παρ. 1 περίπτ. ε του Συντάγματος, μεταξύ απόφασης του ΣΤΕ και απόφασης του Ελεγκτικού Συνεδρίου και, συνεπώς, δεν συντρέχει περίπτωση παραπομπής στο ΑΕΔ ζητήματος ερμηνείας διάταξης της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με την εν λόγω συνταγματική διάταξη, όταν τα δύο ανώτατα δικαστήρια δεν ερμήνευσαν αποκλειστικά και μόνο την ίδια διάταξη της ΕΣΔΑ, αλλά το ένα από αυτά την ερμήνευσε σε συνδυασμό και με άλλες διατάξεις ή αρχές (ενδεχομένως και του Συντάγματος, του ενωσιακού δικαίου ή της ΕΣΔΑ) και, ως εκ τούτου, το επιλυθέν ζήτημα δεν είναι το ίδιο, αλλά διαφορετικό (βλ. ΣΤΕ 1779/2020, σκέψη 18),

(δ) μολοντί δεν υπάρχει νομολογία του ΔΕΕ επί του ζητήματος ερμηνείας ενωσιακού κανόνα που επιλύει το ΣΤΕ, η έννοια του σχετικού ενωσιακού κανόνα μπορεί να θεωρηθεί σαφής, ώστε να μην χρειάζεται να υποβληθεί αντίστοιχο προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ιδίως, εάν υπάρχει νομολογία του ΔΕΕ για άλλη, συναφή πτυχή του ενωσιακού δικαίου (όπως η αρχή της διαδικαστικής και δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών), η οποία φωτίζει ικανοποιητικά το κρίσιμο νομικό ζήτημα και συντελεί ουσιωδώς στην επαρκή στήριξη της δοθείσας από το ΣΤΕ ερμηνευτικής λύσης του (πρβλ. ΣΤΕ 1779/2020, σκέψη 17) και

(ε) οι διατάξεις του άρθρου 1 του (κυρωθέντος με το άρθρο 1 του ν. 4596/2019) 16ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, περί δυνατότητας των ανώτατων εθνικών δικαστηρίων να ζητήσουν τη γνώμη του ΕΔΔΑ επί ζητημάτων ερμηνείας της ΕΣΔΑ, δεν έχουν πεδίο εφαρμογής σε υποθέσεις που παρουσιάζουν σύνδεσμο με το ενωσιακό δίκαιο, ώστε να έλκονται προς εφαρμογή οι κανόνες του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου περί θεμελιωδών δικαιωμάτων (βλ. ΣΤΕ 1779/2020, σκέψη 17 – σε τέτοια περίπτωση, είναι σαφές, ενόψει τόσο του ενωσιακού δικαίου όσο και της αιτιολογικής έκθεσης του ν. 4596/2019, ότι χωρεί μόνον προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ).

Σε ένα παλαιότερο άρθρο του, με τίτλο “Τα δικαιώματα στο έλεος του διαλόγου των δικαστών”, ο καθηγητής Κ. Γιαννακόπουλος παρατήρησε, μεταξύ άλλων, ότι, στο πλαίσιο του εξευρωπαϊσμού και της

παγκοσμιοποίησης του δικαίου, ο φυσικός δικαστής πρέπει να διαθέτει εξαιρετικές ικανότητες, προκειμένου να ανταποκριθεί στο βάρος ευθύνης που φέρει, λόγω της συμμετοχής του στο σύγχρονο περίπλοκο σύστημα παραγωγής και ερμηνείας του δικαίου. Πράγματι, ο εθνικός δικαστής, ως “φυσικός” ή κοινός δικαστής τόσο του συνταγματικού όσο και του ευρωπαϊκού δικαίου, πρέπει να ενεργεί με δεξιότητες, προσοχή και προορατικότητα, όταν χαρτογραφεί νέα εδάφη στην δύσβατη περιοχή της ερμηνείας κανόνων του Συντάγματος, του ενωσιακού δικαίου ή/και της ΕΣΔΑ, με ενιαίο/αλληλοκαλυπτόμενο πεδίο εφαρμογής. Τούτο προϋποθέτει πολύ καλή αντίληψη και εκτίμηση τόσο των βασικών στοιχείων όσο και των επιμέρους, σχετικών με το εκάστοτε αναφερόμενο ειδικό ζήτημα, πτυχών και δεδομένων του συστήματος συνύπαρξης των ανωτέρω κανόνων, ώστε να διασφαλίζεται, η συνοχή του (και, συνακόλουθα, η ομαλή λειτουργία του), αν όχι πλήρως, πάντως, σε μεγάλο βαθμό, μέσω των αναγκαίων συγκλίσεων. Η πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας αναδεικνύει τις βασικές μεθόδους και τεχνικές επίτευξης του ανωτέρω στόχου, ενώ παράλληλα εκφράζει τη βούληση του Δικαστηρίου για αποτελεσματικό διάλογο με το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ, σε πνεύμα γόνιμης συνεργασίας και ισοτιμίας.